

DE GEVEL VERLIEST EEN DIMENSIE

Over stedenbouw, mobiliteit en parkeerbonnen in Gent (17de en 18de eeuw)

Daniel Lievois¹

Van drie naar twee dimensies

Bij de studie van de huisgevels en van het straatbeeld (tot de 18de eeuw) beperkt men zich meestal tot de verticale elementen die in het vlak van de gevel zelf liggen, zoals deuren, poorten, vensters, lijsten en dakgoten. Zij behoren tot de breedte- en hoogtedimensie van de gevel. Ook de uitspringende elementen of de dieptedimensie verdienen echter de nodige aandacht. Ze kwamen zowel voor op straat-, op gevel- als op dakniveau. Op de straat waren er uitwendige trappen, uitgebouwde keldertoegangen en valdeuren, zitbanken en decoratief uitgewerkte stoepen, in Gent onder meer *plankieren* genoemd, soms echte straatsalons (afb. 1 & 2).² Hoger aan de gevel kwamen er dwars geplaatste publiciteitsborden, vaste houten luifels, *bordessen* en *tuinen* voor. In Gent verstond men onder *bordessen* de uitstalkasten waarvan de deuren hetzij uit een neer- en een opklappend blad, ofwel enkel uit een neerklappend blad bestonden (afb. 3). Met *tuinen* bedoelde men in Gent externe kooien, onder meer tot bescherming van de meer kostbare geëtaleerde koopwaar. Op dakniveau zorgden ver uitstekende watergoten of spuwers ervoor dat het regenwater op enige afstand van de gevel en dus op straat neerplensde (afb. 4).

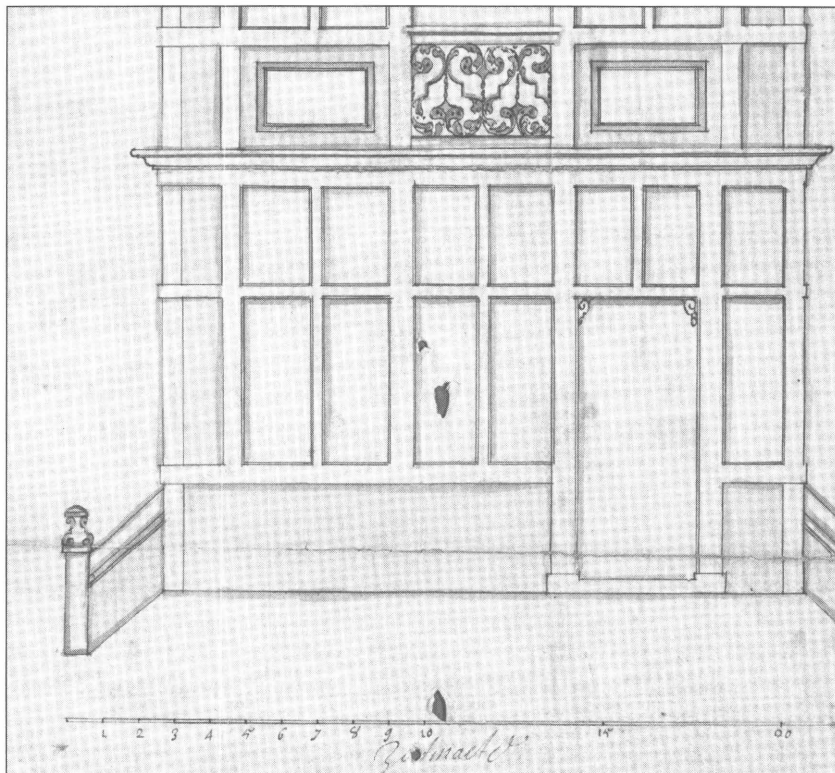
Die bouwkundige elementen, vooral op straatniveau, werden gedoogd. In de Costumen van Gent, rubriek 18 (*Van de servituten ende gebuerlicke rechten*), artikel 29, werd nadrukkelijk gezegd: *Niemant en heeft ter straten, ofte waterwaerts eenig recht van proprieteyt in den grondt van buyten synen muer. Ende bydien en vermach niemant buyten den selven muer iet te maken tot iemants prejudicie, niet meer bordesschen, steegers, oversprongen, als eenige huyskens, ofte wynckelkens, kleen ofte groot, ofte oock eenige leeren, banken, ofte*

¹ Met dank aan Marie Christine Laleman voor de nuttige gedachtewisselingen en aan Peter Steurbaut, medewerker van de Dienst Stadsarcheologie voor het verzorgen van de afbeeldingen.

² F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, dl. 1, Gent, 1882, p. 120, handelt over de banken aan de gevel en knoopt er romantisch-sentimentele bespiegelingen aan vast; op p. 144 zijn het dan weer sociale bekommernissen die de overhand krijgen; op p. 159 wordt een afbeelding gegeven van een *plankier* met banken tegen de gevel.

DANIEL LIEVOIS

*passetten, noch andersins, dan by gedooge van Schepenen.*³ Toch kwamen die elementen tot stand en werden ze (oogluikend) toegelaten. In de tweede helft van de 17de eeuw werden ze dan weer als ongewenst en zelfs als ongeoorloofd beschouwd, verboden of extra belast met een stadscijs.

(Afb. 1) Een planckier in de Burgstraat in 1715 (SAG, reeks 535, bundel 48 nr. 15)

Het stadsbestuur en sommige buurtdekenijen streefden er vanaf de 17de eeuw naar het recht van de huiseigenaars opnieuw tot aan de voorgevel te begrenzen door de uitspringende elementen te doen verdwijnen of door ze sterk naar het gevelvlak terug te dringen. De motivering van zulke initiatieven werd zelden in de ordonnanties vermeld. Uit één tekst van 1764 blijkt dat het erom ging de bouwkundige kwaliteiten van de gevels en van de straten tot hun recht te laten

³ *Costumen der Stede en Schependomme van Ghendt*, druk Henric van den Keere, Gent, 1564, p. 110. Dezelfde tekst kwam nog voor in: *Costumen ende wetten der Stadt Gendt*, druk Petrus de Goesin, Gent, 1779, p. 175.

komen en de vrije doorgang te verzekeren.⁴ De bekommernis van de schepe-
nen beperkte zich niet tot de gelijkvloerse verdieping, waar de hinderlijke ele-
menten op straatniveau dienden te worden verwijderd, doch ze strekte zich ook
uit tot hoger geplaatste elementen, de *bordessen* en de uithangborden, en zelfs
tot het dakniveau, waar men de horizontaal uitstekende regenpijpen diende te
vervangen door tegen het gevelvlak geplaatste buizen. Twee belangrijke ordon-
nanties regelden een en ander: de eerste werd gepubliceerd op 11 november
1663, de tweede van 21 augustus 1764 werd herhaald op 23 oktober 1781.⁵

Al werd de architecturale charme van de gevel met drie dimensies prijsgege-
ven, toch vonden motieven als prestigezucht, imponeren en rijkdom tentoon
spreiden, weldra een nieuwe bouwkundige uitdrukking in royaal uitspringende
balkons, in rijk gedecoreerde vensters en vooral ook in opvallende deuren en
poorten. De bouwreglementering die de derde dimensie in de gevelstructuur
terugdrong, verklaart de nieuwe vormgeving in het gevelvlak zelf.⁶

De degradatie van de stad

Ingevolge de zogenaamde godsdiensttroebelen was het Gentse straatbeeld
sterk aangetast. Dit blijkt zonneklaar uit een beschrijving van de toestand in
Gent omstreeks het jaar 1600 zoals politiemeester Justus Billet (1592-1682)
hem circa 1660 schetste. Hij schreef dat *'de stadt van Ghendt doen lagh gelijk
een groote vague bourgaige, daer niet notabels en is te sien, de groote quan-
titeit van hauten vervallen huijsen, ende andere groote aude ghestichten van
blauw schurre⁷ gelijk vangenissen, die droefheidt bijbrochten an diese aen-
sach, de straeten laegen begroit met cruit en gras, vol mest en vuijlicheidt, al
soo der luttel mestraepers waeren faulte van dat dese vuijle coopmanschepe
buijten niet seer en wierdt gesocht ofte vercocht. De straeten waeren onge-
schickt met slechte winckels, ende sonder cieraet. Men wiste toen niet veele te
spreken van planquieren ende die daegelicx te schuren gelijkmen nu doet.
Den coophandel was cranck, den aftreck slecht, de neerijnghen waeren on-
sterck van warckvolck. Alle notable ende eerlicke proffessien stonden bij naer
stil, daer en waeren doen maer vier docteurs te vinden in dese heele stadt ende*

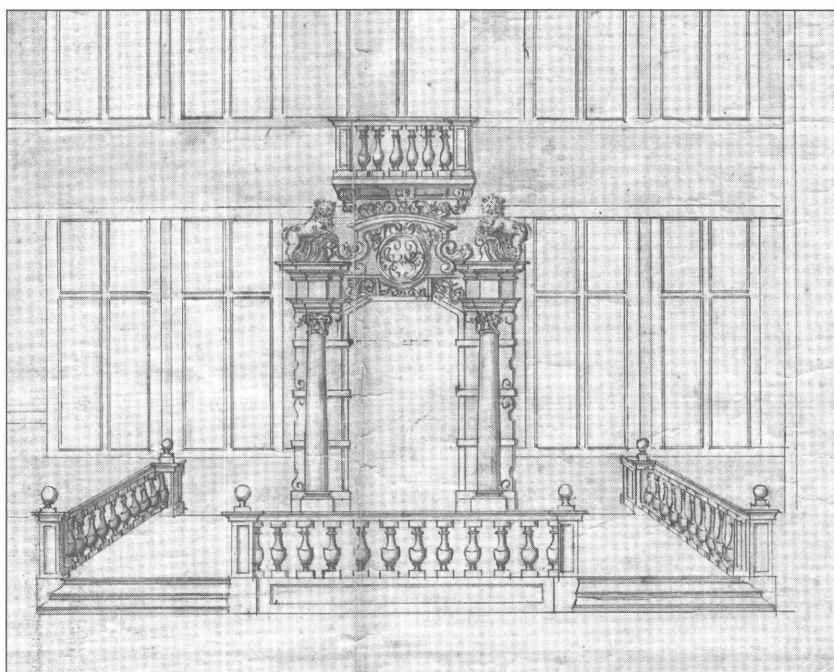
⁴ In de verder in deze bijdrage behandelde ontwerp tekst van de ordonnantie
van 21 augustus 1764 werden als motieven opgegeven: *door dien dat daerdoor het
aspect van d'huijsen ende straeten binnen dese stadt ende de liber passage wort belet*
(Stadsarchief Gent (verder SAG), OA, reeks 108bis, bundel 31, Origineel exemplaar
van de ordonnantie).

⁵ Die ordonnanties werden vermeld bij M. Heins, *Gand. Sa vie et ses institutions*,
dl. 1, Gand, 1912-1915, p. 426, en dl. 2, Gand, 1916-1920, p. 385 en p. 390.

⁶ Voor de toetsing in Gent van die nieuwe vormen, zie: G. Everaert, *Het venster.
Zeven eeuwen techniek en esthetiek*, Gent, 1993; G. Everaert, *Deuren en poorten.
Zeven eeuwen techniek en esthetiek*, Gent, 1995.

⁷ Hiermee bedoelt hij de Gentse Stenen in blauwe Doornikse steen.

*vijf apotecarissen. Chirigus, silver smeden, boeckdruckers, ende dieghe-
licke waeren oock in cleijnen getalle naer advenant. Metsers, timmerlieden,
steenhouwers ende andere ambachts volck hadden weynich werck, alsoomen
luttel publijcke ofte privéé edificien ende nieuwe huijsen maeckte, waer deur
men de gemeente seer hoorde claegen ende veel aerme lieden leeden gebreck
faulte van winning'. Billet klaagde er over dat de 'edele families toen zeer
uigtgemergelt ende in slechten staet waren'. De stad bevond zich 'in eenen
aermen, slechten ende soberen staet, zynde alle overdaet, pompeusheidt ende
costelicheidt gelijk uijtgebannen, wandt daer en was gheene te sien'. Het
enige spoor van uiterlijke luxe waren de drie karossen, die men toen *rosbaer-
den* noemde. De bisschop en de president van de Raad van Vlaanderen hadden
er elk een met één paard en de gouverneur van het Spaans Kasteel, 'willende
meer pracht toghen als d'ander', hield er één met twee paarden op na. Behalve
die drie rijtuigen waren er ook nog de koetsen van andere heren die buiten de
stad waren gaan wonen op hun kastelen en zogenaamde speelhuizen. Ze waren
aan de buitenkant met zwart leder bekleed en van binnen gevoerd met ge-
kleurde baai en werden getrokken door twee of drie paarden van gelijke kleur,
toen blijkbaar een zeldzaamheid. De heren hielden enkel de hoogst nodige
knechten in dienst, maar hun livereien waren toen ook schaars.⁸*

(Afb. 2) Een echt straatsalon voor het huis De Grote Mommaert op de hoek Kam-
merstraat/Belfortstraat in 1732 (SAG, reeks 535, bundel 121 nr. 17)

⁸ SAG, OA, Justus Billet, *Polityeboeck*, dl. 3, 94v-96.

De Langemunt, een vooruitstrevende handelsstraat

Het oudst bekende initiatief tot sanering dat in de in deze bijdrage beoogde richting wijst, dateert uit 1612.⁹ Op 8 mei van dat jaar diende de gebuurteraad van de Langemunt, althans het deel van aan de Vismarkt (heden de Groentenmarkt) tot aan de Onderstraat een verzoekschrift in bij de hoogbaljuw en de schepenen van de Keure. De raad wenste een algemeen reglement te verkrijgen 'op dat den eenen ghebuer den anderen niet en saude interesseren', dit wil zeggen benadelen of hinderen. Na een grondig vooronderzoek en plaatsbezoek door commissarissen, na gesprekken met de aanvragers en met de andere buurtbewoners, na evaluatie van het schriftelijke voorstel van de supplianten en met het advies van de stedelijke beëdigde erfscheiders of bouwdeskundigen, werd een *ordonnantie politique*, een bestuursverordening, uitgevaardigd die enkel gold voor het betroffen deel van de Langemunt. Voortaan mocht men kledingstukken of andere koopwaar enkel in opengevouwen en duidelijk zichtbare vorm op neerklappende *bordessen*, stoelen of banken uitstallen, zonder ze op elkaar te stapelen. Verder mocht al wie niet over een neerklappend *bordes* beschikte, welk beroep het ook betrof, de uitstalling niet hoger aanbrengen dan tot vier voet, iets meer dan een meter, boven de begane grond. Aan een *bordessche caemer*, dit is een vast uitstalkraam, of aan een uithangbord, mocht men geen koopwaar ophangen waarvan de onderste rand lager reikte dan zeven voet, een goede twee meter, boven de begane grond. Ten slotte mocht er meer algemeen buiten het gevelvlak van een huis of winkel geen koopwaar meer worden uitgesteld of opgehangen tot lager dan vier voet boven

⁹ In hetzelfde jaar 1612 kenden de schepenen aan Pieter Penneman, de eigenaar van het huis *den Reghenboghe* aan de Hoogpoort, een bouwsubsidie toe bij de verfraaiing van zijn stenen huisgevel. Dit is tevens het oudst bekende voorbeeld van een dergelijke tegemoetkoming in die periode. Ze preludeerde op de algemene subsidiëringreglementering van 14 juli 1618. In het jaar 1612 werden dus meerdere signalen gegeven van overheidsinmenging bij de stadsrenovatie. Zie: M.C. Laleman, D. Lievois, & P. Raveschot, 'De top van de Zandberg. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek', *Stadarcheologie*, 10-2 (1986), pp. 31-32; M.C. Laleman, 'Gotiek, renaissance of barok? Een spiegel van de Gentse architectuur in de 17de eeuw', in: *Gent & architectuur*, Brugge, 1985, p. 58.

het straatniveau. Elke overtreding werd beboet.¹⁰ De ordonnantie hield weliswaar geen specifiek bouwkundige voorschriften in, doch ze getuigde wel van een zekere aandacht voor de ruimtelijke organisatie van de straat in een tijd die voor Gent nog niet als een bloeiperiode mag bestempeld worden, doch wel als het begin van een heropbloei. De landvoogden Albrecht en Isabella hadden immers het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) met de Noordelijke Nederlanden gesloten, wat een snelle ontwikkeling van de handel veroorzaakte. De verbetering van de conjunctuur stimuleerde de handelaars in de Langemunt wellicht om orde op zaken te stellen in hun straat en daardoor de vlotte circulatie van de voetgangers en het personen- en vrachtvervoer te bevorderen. Verkeersvrije straten behoorden toen nog niet tot het denkpatroon en ... het was de zwakke weggebruikers geraden goed rond te kijken.

Men zou verwachten dat op het stadsplan van 1641 door Hendrick de Hondt, alias Henricus Hondius¹¹, minstens enkele constructies vóór de huizen zouden te zien zijn. Merkwaardig genoeg is dit niet het geval. Men kan repliceren dat de graveur die eerder kleine elementen wegliet omdat hij ze moeilijk correct kon weergeven. Dit klopt niet want hij gaf wél andere kleine elementen weer, zoals waterputten mét het ophaalsysteem, schouwen, deuren en vensters, brugjes, kerkhofkruisen en zelfs individuele graven, paaltjes, bomen, struiken en bloemperken, dieren, en nog heel wat meer. Ongetwijfeld had Hondius de *plankieren* voor de huizen kunnen weergeven als hij dat had gewild. Maar blijkbaar wenste hij een uitgezuiverd beeld van de stad weer te geven met straten en pleinen die van elk hinderlijk element waren ontdaan. Het enige voorbeeld van straatmeubilair dat kon worden ontdekt, was de trap voor het schepenhuis van Gedele. De balies aan de ingang van het Gravensteen ontbra-

¹⁰ SAG, OA, reeks 128 bundel 66, Gebuurten van Gent. Langemunt, nr. 1, Afschrift van de *ordonnantie politicque* van 8 mei 1612: ‘... *statueeren by desen by vorme van ordonantie politicque tot de ruste ende ghemeen welvaert van de ghemeene ghebuieren van de voornomde strate ghenompt de Langhemunte in tgenerale dat niemant inde voorseyde strate van nu voorts en sal vermoghen anderen toogh te doene buyten den huysse op nederslaende bordesschen, stoelen ofte bancken dan met een cleet ofte ten minsten eenighe coopmanschape daer oppe open ende ontfouden ghestueckt, sonder eenighe stucken goets deen op dander te leggen. Voorts de ghone gheen nedervallende bordesschen hebbende oft userende van wat neerynghe ofte stijl sij syn en vermoghen nu voorts aen niet hoogher voorts te doene dan van de hoochde van vier voet buijten der eerden. Item niemant en vermach an zijne bordessche caemer ofte tecken eenich goet hoedanich het selve saude moghen wesen te hanghen emers leegher hanghende dan zeven voeten van der eerden met den leeghsten tip ofte kant. Item niemant en sal buyten den stijl ofte post van zyn huys ende wynckele vermoghen voordder ter stratewaerts inne uut te stellen ofte hanghen dan alleenlick vier voeten hooghde ende lynchde alsboven. Al op peijne van de gonen van wat styl, neerijnghe ofte conditie hij sij, telcken reyse te verbeuren de boete van thien schellinghen grooten’.*

¹¹ A. Sanderus, & H. Hondius, *Gandavum urbs antiqua, potens, totiusque Europae amplissima et amoenissima*, Keulen, 1641.

ken daarentegen wél. Eens te meer blijkt dat Hondius een eerder virtuele visie gaf op een gemoderniseerde stad.¹² Daarmee sloot hij zich impliciet aan bij de strekking om de derde – of dieptedimensie van de gevel prijs te geven.

Verkeersdrukte en koetspoorten

In 1662 fleurde de stad op dank zij de vrede en de commerciële bloei. Billet hield van cijfers en telde toen 17 of 18 dokters en een dertigtal apothekers. De welvaart stimuleerde niet enkel de bouwwoede, doch ook de verkeersdrukte. Volgens Billet beschikten toen een honderdtal heren over een eigen karos. Hierbij kwam nog een aanzienlijk aantal paarden, bakwagens en karren van particulieren.¹³ Hij stelde een lijst op van de karossen in de stad en kwam uit op een totaal van 111 karossen en 6 koetsen. Het onderscheid tussen de beide types blijkt te zijn dat een karos door meer dan één paard werd getrokken. Werden vermeld: de geestelijkheid, met de bisschop (2 rijtuig), de prelaten van Sint-Pieters (2 rijtuig), van Baudelo en van Drongen, de deken van Sint-Baafs en een kanunnik; de leden van de Raad van Vlaanderen, met de president (2 rijtuig) en 12 heren; de adel, met 4 edele heren die 2 karossen voerden, 51 heren één en 10 dames ook één; 16 gewone heren voerden een karos en 6 een koets met één paard. Ten slotte stonden er nog 4 huurkarossen met 2 paarden ter beschikking, waarvan één voorzien van glazen vensters, toen een staaltje van luxe.¹⁴

Men kan zich afvragen of dit overzicht volledig was, want uit de vergelijking van de lijst van 1662 met een andere opsomming, eveneens van de hand van Billet, van november 1664, blijkt duidelijk dat er toen 146 rijtuigbezitters waren, indien men althans het aantal huurrijtuigen ook op 4 houdt. Elf dames werden afzonderlijk vermeld. Indien men ervan uitgaat dat de heren die in 1662 twee karossen hielden, deze ook nog in 1664 bezaten, komt men op een totaal van ten minste 153 rijtuigen, zowat de helft meer dan in de lijst van april 1662; slechts 4 van deze rijtuigen werden vermeld als getrokken door één paard. De betrouwbaarheid van de lijst van 1664 is wellicht ook groter omdat ze werd opgesteld op het verzoek van een niet nader genoemde Gentse edelman die Billet ertoe aanspoorde zijn lijst te vervolledigen.¹⁵

In Gent werd er in de 17de en 18de eeuw geen verkeersbelasting op de rijtuigen geheven, zodat de evolutie van de precieze aantallen wellicht nooit exact gekend zal zijn. Nochtans volstaan de gegevens van 1662 en 1664 om eruit af te leiden dat

¹² Een ander voorbeeld betreft de situatie voor de westgevel van de Sint-Niklaaskerk in het latere Klein Turkije. Zie: D. Lievois, 'Kapellen, huisjes, fruit en bloemen bij de westgevel van de Sint-Niklaaskerk in Gent', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 59 (2005), p. 102.

¹³ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 3, 134v-135.

¹⁴ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 3, 159-161.

¹⁵ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 6, 41-47v.

de sterke groei van het aantal personenvoertuigen in de eerste helft van de 17de eeuw een invloed moet hebben gehad op het toenemen van de verkeersdrukke in de stad. Men heeft de indruk dat dit verschijnsel optrad vanaf het sluiten van het Twaalfjarig bestand in het jaar 1609. Bij dit alles mag men niet uit het oog verliezen dat het vrachtvervoer eveneens toenam, maar daarover zijn geen statistische gegevens bekend. De diverse vrachtvoertuigen, noch de zwaardere koetsen voor personentransport tussen steden kwamen immers niet voor in de lijst.

Het enig ons bekende statistisch gegeven over het aantal rijtuigbezitters in de 18de eeuw werd in 1781 opgesteld door graaf Pierre Emanuel Joseph d'Hane de Leeuwergem (1726-1786). In dit overzicht werden de gegevens straat voor straat opgegeven, met vermelding van de personen die twee rijtuigen voerden.¹⁶ In totaal waren er 140 rijtuigeigenaars, waarvan er drie elk twee rijtuigen voerden; hierbij kwamen dan nog *2 gens à chaises cabriolet*.¹⁷ Indien dit overzicht volledig is - wat ernstig te betwijfelen valt -, waren er toen dus 145 rijtuigen voor personenvervoer in de stad. Dit cijfer lijkt zeker een te lage schatting omdat er geen enkel huurrijtuig werd vermeld en omdat het aantal kleine koetsen wellicht veel aanzienlijker was; ook het vrachtvervoer bleef buiten beschouwing. Hoe dan ook, de verkeersdrukke in Gent zorgde ongetwijfeld voor problemen vanaf het midden van de 17de eeuw.

De aanloop tot de bouwordonnantie van 1663

De opbloei van de handel in Gent tijdens de eerste helft van de 17de eeuw inspireerde ook het eerste specifiek bouwkundige voorschrift voor de aanleg van de straten van 11 november 1663.¹⁸ De ordonnantie voorzag in het wegnemen van uitspringende gevelementen. Een aantal vroegere voorvallen en initiatieven van particulieren vormden daartoe de aanleiding. Een voorbeeld toont aan hoe een particulier verzoek de overheid ertoe noopte een standpunt in te nemen inzake de breedte en de vorm van de *plankieren*. Toen Pieter Dhase bezig was met *het maeken van een voorweerck in syn huijs*, brak hij zijn *plankier* af om het daarna opnieuw op te bouwen. Hiertoe was de toestemming van de schepen vereist. Op 19 september 1645 stelden de schepenen commissarissen aan om de zaak ter plaatse te gaan bekijken samen met Jan Heckstyl, de ontvanger van de stadswerken. Jammer genoeg is de beslissing niet bekend.¹⁹

¹⁶ SAG, OA, Nota's Van Werveke, bundel 562, Rijtuigen te Gent.

¹⁷ Een cabriolet was een licht voertuig met twee wielen en een kap. Een van de beide inzittenden mende het paard.

¹⁸ Naar deze ordonnantie wordt ook verwezen door J. Dambruyne, 'Stedelijk beleid inzake woning- en stedebouw', in: G. Van Doorne (ed.), *Een stad in opbouw*, dl. 2, 1540-1795, Gent, 1992, pp. 74-77.

¹⁹ SAG, OA, reeks 535 bundel 176 nr. 1, Oude bouwaanvragen, Langemunt, 1645.

GEVELS EN STEDENBOUW IN GENT

De ordonnantie van 1663 werd eens te meer ook uitgelokt door handelaars van de gebuurte van de Langemunt en van de Kortemunt. Politie-meester Justus Billet verhaalt hoe de schepenvode hem op 17 augustus 1663 in het College ontbood.²⁰ Daar ontmoette hij een aantal bewoners van de Langemunt, onder meer Anthone de Wagenaere, Gillis Hebbelijncq en Florbertus vanden Haute, die in de naam van de buurtbewoners van de Langemunt en van de Kortemunt een verzoek kwamen presenteren. Zij wensten dat de schepenen van de Keure verboden dat al de onder-*bordessen* voor het uitstallen van hun lakenstoffen of andere winkelwaar breder waren dan twee voet. Bovendien zou niemand zijn koopwaar mogen uithangen op meer dan ... (dit detail had Billet blijkbaar vergeten) voet buiten de gevel. Verder zouden alle uitstekende uithangborden moeten worden weggenomen en plat tegen de gevel aangebracht. Ten slotte vroegen de afgevaardigden dat alle horizontaal uitstekende dakgoten werden vervangen door loden of blikken buizen tegen de gevel. De voetgangers en de koopwaar kregen immers vaak een koude douche van de dakspuwers. Pensionaris Vande Vijvere las hun verzoekschrift voor en toen werden de burenen verzocht de schepenzaal te verlaten. Na de beraadslaging deelde de pensionaris hen mee dat de schepenen, rekening houdend met hun verzoek, een *ordonnantie pollitijcq* lieten opstellen. Aansluitend richtte de pensionaris zich tot politie-meester Justus Billet en droeg hem in de naam van de schepenen op nog dezelfde dag aan alle bewoners van de Langemunt mee te delen dat zij hun *bordessen* voor de avond van de volgende dag dienden af te breken, zoniet zou dit ambtshalve gebeuren. Terwijl *'dit behoort hebbende, de voorseyde Waeghenaere, Hebbelijncq, ende Van Haute thoonden duer hun lachen daer over verbleijt te zijn'*, liet Billet het bevel uitvoeren door Pieter Banners, officier van politie.

Het liep echter niet van een leien dakje. Op woensdag 3 oktober werd Billet samen met zijn collega Olivier Weesaert in het College op het matje en ter verantwoording geroepen door ridder Jan Baers, heer van Ruddervoorde en Eerste Pensionaris van Vlaanderen. Waarom hadden zij de *bordessen* in de Langemunt niet laten afbreken, hoewel de schepenen hun hiertoe op 17 augustus het bevel gegeven hadden? Het optreden van Baers was wellicht ten dele ingegeven door het feit dat hij recentelijk zelf bijzonder veel zorg had besteed aan zijn huis in de Mageleinstraat en omdat hij wenste dat de bouwvoorschriften ook door de anderen strikt werden nageleefd.²¹ De politie-meesters trachtten

²⁰ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem* dl. 4, 70-71.

²¹ Bij ordonnantie van 5 juni 1654 was er aan Jan Baers een bouwsubsidie van 8 pond 6 schelling 8 groot toegestaan *'ter causen van het circaet van de nieuwe metswercken by hem ghedaen maecken aen het torreken van zynen huysse ghestaen in de Majorleynstraete'* (SAG, OA, reeks 400, nr. 168, Stadsrekening 1653-1654, 140) en op 9 november 1663 een dito subsidie van liefst 25 pond groot *'hem bygheleyt ter causen van het maecken van eenen nieuwen huysse met eene poorte ende schoonen balcon ten voorhoofde in de Majorleynstraete'* (SAG, OA, reeks 400, nr. 179, Stadsrekening 1663-1664, 171).

zich uit de slag te trekken door te antwoorden dat de schepenen hun weliswaar op 17 augustus bevolen hadden de gebuurte van de Langemunt te waarschuwen dat de *bordessen* moesten worden afgebroken, doch dat zij pas op 2 oktober het nadrukkelijke bevel hadden gekregen de niet verwijderde exemplaren ambtshalve te laten afbreken. Zij hadden dit meteen laten uitvoeren door de werklieden van de stadswerken. Aan drie of vier personen was er nog een dag of twee uitstel gegeven omdat zij het werk door hun eigen timmerlieden wens-ten te laten doen om de beschadigingen te beperken. De pensionaris was niet tevreden met dit antwoord en herhaalde dat de politiemeesters al in augustus het bevel hadden gekregen alle *bordessen* in de hele stad te laten afbreken. Billet en Weesaert repliceerden dat zij nooit een zo algemeen en strikt bevel hadden gekregen, tenzij voor de Langemunt, de Burgstraat, de Hoogstraat en de Torenpoort. Zij voegden eraan toe dat indien de schepenen dit bevel wens-ten te veralgemenen tot de hele stad en hun hiertoe een schriftelijke opdracht gaven, zij het bevel stipt zouden uitvoeren, zoals steeds het geval was geweest.²²

Billet was nu gewaarschuwd en op maandag 8 oktober 1663 inspecteerde hij in de Langemunt of Jan de Lombaert, lakensnijder in De Hazewind, Bernaert Rogiers, meerseniër in De Klokke, en enkele andere bewoners hun belofte hadden gehouden door hun *bordessen* door eigen timmerlieden te laten afbreken. Hij stelde echter vast dat enkel Jan de Lombaert dit had gedaan. Vooral-er tot actie over te gaan, wilde hij weten welke hun motieven waren. Hij liet door een informant, tevens een goede vriend, navraag doen waarom zij niet hadden gehoorzaamd. Zo kwam hij te weten dat Rogiers en andere bure-*n* hadden besloten hun *bordessen* te laten hangen om te zien wat de politiemeesters zouden uitrichten. Zij werden immers beschouwd als '*de cause ende occasie ... van alle de nieuwigheden die zij beghinnen ende volbringhen sonder wete van Schepenen*'. Het bleek zelfs om een uitdaging aan het adres van het stede-lijke gezag te gaan in die zin '*dat sij noch elck een stuck gheldts hadden om t'zaemen dese swaerigheid uut te voeren ghelijck zij hier te voeren bij requeste geteekent hadden malcanderen daerin bij te staen*'.²³ Jammer genoeg is het niet bekend hoe dit conflict op korte termijn afliep, doch men kan wel vermoeden dat de politiemeesters de *bordessen* met bekwame spoed lieten afbreken.

Het volgende conflict waarvan Justus Billet bericht, deed zich twee dagen na-dien voor, op woensdag 10 oktober 1663. Hij was met zijn collega een kijkje gaan nemen bij de suikerbakker in De Sikkel op de Korenmarkt. Die had de schepenen verzocht een nieuw *bordes* te mogen hangen naar het voorbeeld van zijn beide bure-*n*. Indien dit hem werd geweigerd, meende hij dat ook zij hun *bordessen* moesten verwijderen.²⁴

²² SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 2v-3v.

²³ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 6-6v.

²⁴ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 6v-7.

GEVELS EN STEDENBOUW IN GENT

Tot dan toe bleef het verzet beperkt tot de handelaars en winkeliers. Op het eind van de maand kwam er echter ook een reactie los bij de burgerij. De schepenen van de Keure hadden aan Olivier Weesaert het bevel gegeven aan beide zijden van de Hoogpoort van huis tot huis mee te delen dat op grond van de nieuwe *ordonnantie politicque* de banken, *plankieren* en andere *wercken die de straete benauwen ofte misstaen* moesten weggebroken worden. Op zaterdag 27 oktober 1663 zonden de politiemeesters officier Pieter Banners uit, die zijn opdracht uitvoerde van aan de hoek van de Schepenhuisstraat tot beneden aan de Vismarkt. De ontevreden bewoners kwamen echter in oppositie en zonden advocaat meester Pieter Stauthals, postmeester Franchois Matton, buurtedeken Pieter de Graeve, Jan de Bosschere, Steven de Meijere en anderen naar het College om er hun bezwaren voor te leggen.²⁵ Zij zagen allicht niet in waarom de voorgevels van hun prestigieuze woningen in de toch al zo brede Hoogpoort dienden te worden geschonden. Bovendien waren er praktische bezwaren. Tal van die woningen waren immers oude Stenen waarvan een buitentrapp als toegang tot de meest prestigieuze verdieping onontbeerlijk was. Anderzijds waren er ook heel wat uitgebouwde keldertoegangen, onder meer van halfondergrondse kelderverdiepingen van die Stenen. Wellicht begrepen heel wat eigenaars niet enkel de noodzaak van die aanpassingswerken niet, maar zagen zij ook op tegen het ongemak en tegen de kosten. Ook hier is het onmiddellijke resultaat van het protest niet bekend.

In andere situaties schijnen sommige vertegenwoordigers van het gezag geneigd te zijn geweest tot een al te strak optreden. Billet verhaalt hoe hij op donderdag 25 oktober 1663 het *bordes* van Hubrecht Gille, een meersener aan de oostzijde van de Mageleinstraat, tegenover het huis De Ring, ging inspecteren. Procureur Pieter van Zevecote had immers in naam van de hoogbaljuw klacht ingediend bij de schepenen van de Keure omdat Gille, in weerwil van de reglementering een houten *bordes* aan zijn voorgevel had aangebracht. De procureur eiste dat het meteen werd afgebroken en wilde aan Gille een boete opleggen. Billet kreeg op 19 oktober 1663 van de schepenen een schriftelijk bevel tot inspectie. In zijn proces-verbaal meldde hij dat het ging om 'een *bordesken van schaers eenen voet en half, daer vooren dat staet een fin gheschildert bert met allederhande meerserien ende daer in 't midden geschildert de Stadt Clein Parijs*'. Billet had helemaal geen bezwaar tegen dit uitstalraam met reclamebord en liet Gille verder ongemoeid.²⁶

²⁵ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 18.

²⁶ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 6-6v. Met verwijzing naar dit citaat interpreteerde Frans De Potter het woord *bordes* ten onrechte als volgt: 'Boven de deur was nog een *bordesch* of *afdak* met *tichels* of *schaliën* belegd en voor of aan hetwelk er hier en daar een kunstig uithangbord stond te pronken' (De Potter, F., *Gent*, 1882, p. 144).

Intussen deden er zich allerlei andere situaties voor waarbij de politiemeesters in samenspraak met de beëdigde stedelijke erfscheiders hun gezag lieten gelden. Op woensdag 31 oktober 1663 stonden er een aantal inspecties op hun programma. In een conflict tussen Jan de Langhe, eigenaar van De Roose, en Giselbrecht Masurel, eigenaar van de Tour à la Mode, beide in de Hoogpoort, beweerde eerstgenoemde dat de muur waartegen Masurel een bank had laten opstellen een gemene muur was, terwijl Masurel beweerde dat het zijn eigen muur was. Het onderzoek van de muur aan beide kanten, van bovenaan tot in de kelder, wees uit dat hij aan de straatzijde toebehoorde aan Masurel, doch dat hij meer achteraan, waar hij aan De Roose raakte, een gemene muur werd. De straatbank behoorde bijgevolg volledig aan Masurel toe.²⁷ De politiemeesters namen de gelegenheid te baat om zekere aanpassingswerken in de Hoogpoort van naderbij te bekijken en zo konden ze vaststellen dat Jan Masurel, een zoon van Giselbrecht, zijn keldertoegang iets te ver in de straat uitbouwde. De bouwheer beweerde dat hij de maat had laten nemen van een vergelijkbaar nieuw bouwsel voor de woning van Charles de Caestecker. De politiemeesters maakten hem echter duidelijk dat zij daarmee niet akkoord gingen en dat ze ook De Caestecker zouden verplichten zijn werk in te trekken, waarop Masurel inbond en zich conformeerde aan de bepalingen van het stedelijke reglement.²⁸

Nog dezelfde dag gingen de beide erfscheiders het *plankier* bekijken van het Lit de Champ, vanouds De Cheine, eveneens in de Hoogpoort, in huur bewoond door Steven Mallie. Bij inspectie van de banken aan de beide zijden van de deur, kwamen zij tot de conclusie dat de bank aan de westzijde naar de Vismarkt toe gemeenschappelijk was tussen het Lit de Champ en het huis van Heindric van de Vijvere. Voor wat betreft de bank aan de oostzijde naar het huis van suikerbakker Livinus Vermachele toe, werd eveneens gemeenzaamheid verondersteld, doch dit zou nader worden bekeken.²⁹

Het conflict in de Nederhoogpoort was evenwel nog niet bijgelegd. Op zaterdag 10 november 1663 werden de politiemeesters in het College ontboden. De schepenen beraadslaagden over de eerder vermelde zaak waarbij Charles de Caestecker en Jan Masurel, gehoor gevend aan de bevelen van het stadsbestuur, hun *plankieren*, banken en goten hadden doen afwerpen. Hun burenen waren hen daarin echter niet gevolgd en beschuldigden hen er bovendien van dat zij de oorzaak waren van alle problemen. Op het Stadhuis werden Billet noch Weesaert tot de schepenen toegelaten en vertrokken zij zonder te worden gehoord.³⁰ Waarschijnlijk was dit te wijten aan het feit dat de schepenen van de Keure druk doende waren met het opstellen van de ordonnantie die een definitief einde moest maken aan alle betwistingen.

²⁷ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 19v-20.

²⁸ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 20-20v.

²⁹ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 20v.

³⁰ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 22v-23.

(Afb. 3) Bordessen en tuinen op de Groentemarkt. J.B. de Noter
(Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuur).

De ordonnantie van 1663

De ordonnantie ‘*Nopende het doen afbreken alle de vuijthanghende bordessen vande huusen, Langhemunte, Cortemunte ende Vischmaert*’ was klaar op 11 november 1663.³¹ In de aanhef werd verwezen naar het bevel dat de schepenen van de Keure op 17 augustus hadden uitgevaardigd dat alle uitspringende *bordessen* in de Langemunt, de Kortemunt en de Vismarkt moesten worden afgebroken. Niettemin hadden sommigen het gewaagd nieuwe *bordessen* aan te brengen. Daarom gaven de schepenen een *ordonnantie politique* uit, waartoe zij waren gerechtigd op grond van de *Concessio Carolina*.³²

Wie recent een nieuw of geleend - wellicht gehuurd of tweedehands - *bordesse* had aangebracht, moest dit binnen de maand laten afbreken op de boete van vijftig (doorgehaald en vervangen door) twaalf gulden. Na verloop van die termijn zouden de politiemeesters het laten afbreken op kosten van de eigenaar.

³¹ SAG, OA, reeks 108bis, bundel 31, Origineel exemplaar van de ordonnantie betreffende het doen afbreken van alle uitspringende *bordessen* van de huizen in de Langemunt, de Kortemunt en de Vismarkt - 11 november 1663. Een kopie van de tekst werd onder meer ook opgenomen in SAG, OA, Justus Billet, *Pollitije-bouck*, dl. 5, 24v-26.

³² In de tekst van de *Concessio Carolina* lijkt er geen desbetreffende artikel voor te komen, doch dit was wel het geval met de hoger vermelde *Costumen van Gent*, in rubriek 18, artikel 29.

Verder zouden *'de nedervallende borderschen dienende tot het beluijck ende sluijten van de wijnckels ... generaelick ende eenvaudelick binnen den selven tydt inne ghecort worden tot op twee voeten buijten den stijl van den huijse, ende de gone gheen nedervallende bordeschen hebbende, niet voorder tooch en sullen moghen doen dan de voornomde twee voeten, opde boete ende pene alsvooren'*. De koopwaar zelf mocht maximaal tot op twee voet afstand van de gevel worden opgehangen. Verder moest men alle *plankieren* versmallen en de dwars opgestelde banken vlak tegen de gevel aanbrengen. Op dakniveau moesten alle uitstekende goten langsheen de gevel naar beneden worden afgeleid door middel van een loden of blikken buis. Ten slotte zouden alle uithangborden vlak tegen de gevel worden aangebracht. Deze *ordonnantie politique* werd in het College goedgekeurd naar vorm en inhoud op 11 november 1663. Ze werd op 16 november voorgelegd aan hoogbaljuw Jean Baptiste Delafaille d'Huijsse (1610-1686), die er 's anderendaags zijn goedkeuring aan hechtte. De schepenen van de Keure gaven op 21 november het bevel tot publicatie door de stadstropmetter wat Sebastiaan de Cock op 23 november 1663 ten uitvoer legde. Hiermee beschikten de politiemeesters voortaan over een stevige juridische basis om hun taak te vervullen.

Voor het straatbeeld waren de gevolgen van de ordonnantie vrij spectaculair. De algemene ervaring van meer ruimte, van vlottere circulatie met allerlei vervoermiddelen en van bescherming tegen neerplenzend en opspattend regenwater moet bij de Gentenaars en ook bij de vreemdelingen een zekere indruk hebben nagelaten. Allicht zullen echter veel eigenaars de indruk van kaalheid en verzakelijking van hun huisgevel hebben betreurd. Een telling van de toegestane bouwsubsidies toont aan dat ze in het schepenjaar 1663-1664 een piek vertoonden³³, wat er inderdaad kan op wijzen dat de ordonnantie mede in rekening moet worden gebracht voor de toeneming van de vernieuwbouw van de gevelpartijen na 11 november 1663. Bovendien waren een aantal gevelaanpassingen waarschijnlijk niet belangrijk genoeg om voor een bouwsubsidie in aanmerking te komen.

Een vraag blijft of de zucht naar decoratie en prestige een toeneming van sterker beklemtoonde raam-, deur- en poortomlijstingen voor gevolg had tijdens de periode die volgde op de ordonnantie van 1663. Jammer genoeg was men toen nog niet verplicht een bouwtekening van de gevel in te dienen, zoals dit later wel het geval was. Hierdoor is men vrijwel uitsluitend aangewezen op detailonderzoek door bouwhistorici. Men moet er ook rekening mee houden dat heel wat handelaars en winkeliers er waarschijnlijk de voorkeur aan gaven hun uitstalraam met de toegelaten uitsprong van twee voet te behouden.

De bewoners van de Langemunt hadden duidelijk begrepen dat het nu menens

³³ Het aantal aanvragen van bouwsubsidies bedroeg 12 in 1656-1657, 19 in 1657-1658, 28 in 1658-1659, 12 in 1659-1660, 30 in 1660-1661, 34 in 1661-1662, 26 in 1662-1663, 37 in 1663-1664, 15 in 1664-1665, 13 in 1665-1666 en 12 in 1666-1667.

GEVELS EN STEDENBOUW IN GENT

was en op maandag 26 november 1663 kwam politieofficier Pieter Banners aan Justus Billet melden dat alle winkeliers in de Langemunt volgens de *ordonnantie pollitijcque* hun banken, *plankieren* en uitstekende goten begonnen af te breken en dat zij de *berdels oft geschilderde teeckens* vlak tegen hun gevel aanbrachten. Hij meldde ook dat *'eenighe waeren werckende naer hun caprichien ende eijghen zinnelicheit, d'een uijtwaert en d'ander innewaert ende niet ghelickelick oft uijt eender handt ende oversulcx dat hun goedt dochte'*. Dit gebrek aan uniformiteit verontrustte de officier die de politiemeesters verzocht ter plaatse te gaan om orde op zaken te stellen.³⁴

Justus Billet bleef persoonlijk evenmin in gebreke. Hij was om een of andere reden belast met het beheer van het eerder vermelde huis Lit de Champ, vandoord De Seijne geheten. Op zaterdag 8 december 1663 zette Billet zijn werkvolk aan het werk *'soo om den kelder van buijten ende van binnen inne te trecken, de bancken ende 't planckier af te werpen, de gote van boven met een blecken buijse af te leeden, alsoock de boven ende onderbordessche te weiren ende op de breede van twee voeten te brijnghen'*.³⁵ Dit is een goed voorbeeld van een aanpassing van een huis in de Hoogpoort aan het nieuwe reglement.

De ordonnantie van 1663 werd op 16 september 1670 uitgebreid tot de zone tussen de Predikherenbrug en de Grasbrug. De schepenen van de Keure gaven aan Pieter de Smedt, de ontvanger van de stadswerken, de opdracht om na vriendelijke vermaning, alle *'bordessen ende alle de looden ende hauten goten uijstekende boven aende daeken van de huijsen aldaer staende'* te laten afbreken op kosten van de eigenaars. Tevens dienden de eigenaars die goten te vervangen door blikken buizen tot op ongeveer twee voet van het straatniveau.³⁶

Het Gentse schepencollege bracht op 8 januari 1671 een algemene bouwordonnantie tot stand, die op 10 juli van hetzelfde jaar werd bevestigd door het centrale landsbestuur te Brussel, na advies door de Raad van Vlaanderen. De ordonnantie werd met de trompet gepubliceerd op 14 januari 1673. Artikel 2 van dit reglement luidde: *'Soo insghelick niemant en sal vermoghen ... mueren, planckieren, bancken, bordesschen, keldergaeten, nochte deuren ter straeten ofte waeterwaerts te maecken nochte de gonne ghemaeckt te vernieuwen, veranderen ofte repareren sonder visitatie ende consent'*.³⁷

³⁴ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 24v.

³⁵ SAG, OA, Justus Billet, *ibidem*, dl. 5, 27v-28.

³⁶ SAG, OA, reeks 533, bundel 279 - 16 september 1670.

³⁷ SAG, OA, reeks 108bis, bundel 31, Bouwordonnantie van 8 januari 1671.

De ordonnantie van 1764

Honderd jaar later was het nodig opnieuw orde op zaken te stellen. In de aanhef van de nieuwe ordonnantie van 20 augustus 1764 werd vastgesteld dat er in weerwil van voorafgaande ordonnanties heel wat nadelen voor het publiek en voor de individuen voortsproten uit het aanbrengen van afdaken voor de gevels, van *bordessen*, gootgaten, uitspringende goten, *plankieren*, banken en andere hinderlijke elementen. In een ontwerptekst van de ordonnantie werden deze nadelen nader omschreven *'door dien dat daerdoor het aspect van d'huijsen ende straeten binnen dese stadt ende de liber passage wort belet'*.³⁸ De mobiliteit in de stad kwam in het gedrang door de sterke toeneming van het rollend vervoer. Bovendien lag David 't Kindt (1699-1770), de bekende bouwmeester, bouwpromotor en ontvanger van de stadswerken, aan de basis van het urbanistische initiatief om het Gentse straatbeeld aan te passen aan de algemene zin voor orde en netheid van zijn tijd. Een van de ontwerpteksten van de ordonnantie, werd inderdaad door hem ondertekend.³⁹ Het ontwerp van 't Kindt verwees naar de ordonnantie van 1663. Men stelde vast dat velen werken lieten uitvoeren in tegenstrijd met deze ordonnantie, met de *Concessio Carolina* en met de *Costume*, rubrica 18, artikels 28 en 29, *'waerbij uijtdruckelijck verboden wort, soo aen geestelijcke als weerelijcke, van iets ter straeten ofte waterwaerts te maecken ofte breken in prejuditie van het publicq ende sonder kennisse van schepenen van de Keure als politiemeesters'*.

Op 21 augustus 1764 vaardigden de schepenen daarom bij wijze van vernieuwing en verruiming van de ordonnantie van 1663 een aangepast reglement uit.⁴⁰ Het voorzag in het verwijderen van *'alle uijtspringende houten, ofte andere dacken voor de gevels van de huijsen binnen dese stadt'*, al werd er van dit soort bouwsels geen gewag gemaakt in het reglement van 1663. Ook *'alle de nedervallende ende sluijtende bordesschen, mitsgaeders uijtspringende tuijnen, ofte muijten'* moesten verdwijnen, met uitzondering van de *'muijten*

³⁸ SAG, OA, reeks 108bis, bundel 31, Bouwen, afbreken van houten gevels, spauwers en goten - Ontwerp van de tekst van de ordonnantie van 21 augustus 1764.

³⁹ SAG, OA, reeks 108bis, bundel 31, Bouwen, afbreken van houten gevels, spauwers en goten - Ontwerptekst van de ordonnantie van 21 augustus 1764, ondertekend door David 't Kindt.

⁴⁰ SAG, OA, reeks 108bis, bundel 31, Bouwen, afbreken van houten gevels, spauwers en goten - Oorspronkelijke exemplaar van de tekst van de ordonnantie van 21 augustus 1764. Een bij Judocus Begyn, gezworen stadsdrukker in De Engel op de Appelbrug, gedrukt exemplaar bevindt zich in SAG, OA, reeks 110 doos 4, Stedelijke ordonnanties en reglementen, 1757-1767; het betreft evenwel een exemplaar van de vernieuwing van 1781. De tekst van de ordonnantie werd geregistreerd in de resolutieboeken van de Keure (SAG, OA, reeks 107, nr. 24, Resolutieboeken van de schepenen van de Keure, 1760-1765, 125).

GEVELS EN STEDENBOUW IN GENT

van de zilversmeden die ter straete sullen mogen blijven uijtsteken ter distantie van eenen halfven voet sonder meer.⁴¹

Voor de afleiding van het regenwater waren er twee artikels voorzien: alle uitspringende 'spauwers ofte gotten komende ter straete' werden door middel van loden of blikken buizen tot op grondniveau afgeleid tegen de gevels of muren van de huizen, kerken en alle andere gebouwen; bovendien mocht niemand nog 'waeterbuijsen, gotgaeten, soo van keldervauten, waetersteenen, ofte andersints' afleiden naar de straat toe ofwel binnen het huis zelf.⁴² In dit laatste geval kon men de afvoerpijpen op het straatniveau via een gootgat op de straat laten uitvloeien. Alle aflopen die niet aan dit reglement beantwoordden, werden meteen verwijderd.

Ook alle straatbanken dienden te verdwijnen, met uitzondering van deze die om reden van absolute noodwendigheid werden getolereerd door de schepenen. Het reglement van 1663 was nog permissiever van aard omdat de banken toen tegen de gevel mochten worden opgesteld. Ook de *plankieren* werden minder breed gemaakt en aangepast aan de richtlijnen van de schepenen. Uitspringende en ongedekte keldergaten, en buiten de huisgevels of -muren uitstekende keldertrappen werden overdekt door middel van vlakke deuren of vallen op straatniveau. Ten slotte dienden alle uithangborden van herbergiers, handelaars of winkeliers te worden weggenomen of vlak tegen de gevel aangebracht.

Voor die aanpassingen werd een termijn toegestaan van drie maand na de publicatie van de ordonnantie, op een boete en ambtshalve verwijdering op kosten van de eigenaar. Dit gold ook voor wie werkzaamheden liet uitvoeren in strijd met de nieuwe bepalingen. Bovendien waren de schepenen beducht voor vandalisme, namelijk het wegnemen of beschadigen van de loden of blikken buizen. Zij namen zich voor dit erg streng aan te pakken met verbanning, geseling of andere straffen, naargelang de ernst van het misdrijf. Ook vervuilers werden op kordate wijze aangepakt. Wie roosters of rioolopeningen verstopte

⁴¹ In de ontwerptekst (SAG, OA, reeks 108bis, bundel 31, Bouwen, afbreken van houten gevels, spauwers en goten - Ontwerp van de tekst van de ordonnantie van 21 augustus 1764) was er geen sprake van de muiten van de zilversmeden en was er voorzien dat voor allerlei uitstalramen die in de toekomst zouden nieuw gemaakt of hersteld worden, een maximale uitsprong van een voet voorzien werd. In het ontwerp-t Kindt werd als tolerantie voor nieuwe *afvallende berdels ofte bordesschen* een uitsprong van één voet voorgesteld.

⁴² In de ontwerptekst (SAG, OA, reeks 108bis, bundel 31, Bouwen, afbreken van houten gevels, spauwers en goten - Ontwerp van de tekst van de ordonnantie van 21 augustus 1764) was voorzien dat deze buizen tot een voet van het grondniveau zouden reiken, doch dit werd doorgehaald. Volgens het ontwerp-t Kindt mocht het geen twijfel lijden dat bij nieuwe aanleg van dergelijke buizen het water *ter aerde* diende afgeleid te worden.

DANIEL LIEVOIS

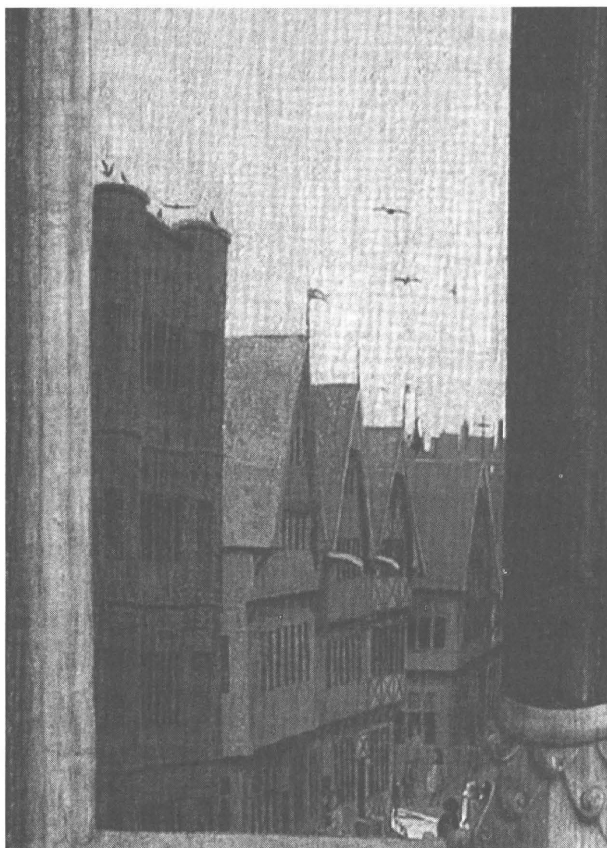
met gruis, stenen of ander vuil, verviel in een boete en in de vergoeding van het ambtshalve opruimen en vrijmaken van de roosters en riolen. De ouders werden hierbij verantwoordelijk gesteld voor hun kinderen en de meesters voor hun dienaars.

De hoogbaljuw en de schepenen behielden zich ten slotte het recht voor de ordonnantie te wijzigen en uit te breiden. De hoogbaljuw Hubert François de Nieulant, burggraaf de Nieulant en Pottelsberghe, heer van Ruddervoorde (1722-1767), keurde alvast de tekst op 21 augustus 1764 op staande voet goed. De publicatie met de trompet werd 's anderendaags door de schepenen bevolen en nog dezelfde dag uitgevoerd door trompetter Jan Provoost.

In twee dagen was alles beklonken, theoretisch althans, want de praktische toepassing diende nog te worden ingevuld. Op 20 september 1764 duidde het College een commissie aan met de opdracht de ordonnantie in de praktijk om te zetten. De commissarissen waren Petrus Borluut, heer van Noordoncq, Anton de Crombrugge en secretaris Albertus Goeman; zij werden bijgestaan door de ontvanger van de werken David 't Kindt.⁴³ Op 28 september 1764 vertelde deze laatste aan de schepenen dat hij dagelijks door diverse eigenaars werd aangesproken om aanwijzingen te krijgen om in overeenstemming met de *ordonnantie politique* van 21 augustus hun banken af te breken, hun *plan-kieren* te versmallen en aan te leggen, hun keldergaten te dekken en het water van hun goten af te leiden met loden of blikken buizen. Omdat het vernieuwde urbanistische opzet van 't Kindt uitging, gaven de schepenen hem volmacht om de ordonnantie zelf te implementeren.⁴⁴

⁴³ SAG, OA, reeks 533, bundel 279 - Minuut van de ordonnantie van het College op 20 september 1764. Hiernaar wordt ook verwezen in SAG, OA, reeks 533, bundel 333A. Op de minuut van de aanstelling werden hun namen echter om een niet nader gekende reden doorgehaald.

⁴⁴ SAG, OA, reeks 107 nr. 24, Resolutieboeken van de schepenen van de Keure 1760-1765, 140v-141.

(Afb. 4) Het straatgezicht op een zijpaneel van het 'Lam Gods' toont de ver uitstekende dakgoten, echte waterspuwers.

Inventaris

Bij de ordonnantie van 21 augustus 1764 hadden de eigenaars drie maand uitstel van executie gekregen. Dit werd met een grove korrel zout genomen en men wachtte nog tot eind oktober van het volgende jaar vooraleer een inventaris op te maken van al wat er in de straten van Gent nog niet aan de reglementering beantwoordde. Dit hield een waarschuwing in aan de nalatige eigenaars en bezorgde de schepenen een overzicht van de panden die in het oog moesten worden gehouden. De lijst werd opgesteld door secretaris Albertus Goeman na een verkenning van de hele stad door de commissie ad hoc, op 23 oktober, 28 oktober en 2 november 1765.⁴⁵

⁴⁵ SAG, OA, reeks 533, bundel 333A - 1765 - Straatschouwing.

DANIEL LIEVOIS

In totaal telde de stad toen nog vierenzeventig stenen en houten banken of bankjes. Daarvan dienden er zeven om een kelderगत af te dekken. Van vier werd vermeld dat ze naast de trap en van drie dat ze naast de kelder opgesteld waren; in tien gevallen ging het om eenvoudig opeengestapelde stenen die als zitbank dienden. Slechts in één geval was er sprake van een *uitschietende* bank, die dus loodrecht op de huisgevel stond. Er waren nog vierentwintig *bordessen* of uitstalramen bewaard, waarvan vijf *bordessen* in de vorm van een valvenster en zeven gewone valvensters. Verder moesten er twee trappen, een keldertrap en vier *plankieren* worden aangepast naar de aanwijzingen van de ontvanger van de stadswerken. Daarnaast waren er nog twintig houten vallen, waarvan een uitspringende, een kastje bij wijze van een luik en acht *hulaten* of afdaken tegen de gevel. Eén ervan was over een kelderopening gebouwd en één diende tevens als uithangbord.

Behalve zevenentwintig uithangborden, waren er nog zeven uitsteeksels en twee uitstekende *berdelkins* die vlak tegen de gevel moesten worden aangebracht. Eerder uitzonderlijke vermeldingen betroffen een kaarssnuit, wellicht een toortsdoover, en tweemaal een uitstekend ijzer met bekkens, het typische uithangbord voor barbiers of chirurgijns. Op dakniveau dienden er vijftien goten en vijf spuwers te worden vervangen door afvoerbuizen. Aan een huis op de Steendam ging het om *'eene gote te verlengen naer omlege'*, naar omlaag dus, omdat *'waerschylyck t'onderste deel afgereden'* was. Op het kerkhof van Sint-Jacob ging het erom *'een gote af te leeden soodaenig dat het waeter niet en springht in de straete'*.

Voor de waterafvoer moesten er zestien niet-reglementaire gootgaten worden aangepast. In de Sint-Jacobsnieuwstraat ging het er niet zo netjes aan toe. In de herberg Rotterdam bij brouwer Josephus Matthijs waren er *'drij uijsteckende steenen goten ofte pisgaeten'* en de herberg De Wildeman nabij de Kwaadham vonden de commissarissen *'eene spetie van pesine (een urinoir) over een steenen dack vallende in de straete'*.

Men mag aannemen dat men alle hinderlijke elementen inderdaad wegbrak. Toch rezen er nog problemen. Een voorbeeld hiervan is het proces tussen advocaat Jan van Tiegem en de schepenen van de Keure over het afbreken van twee banken voor zijn huis in de Mageleinstraat. Zijn burens Adriaen de Buck, meester-slotenmaker, Ferdinand Soudan, vrije kruidenier, en Cornelis Herman getuigden op 14 mei 1767 dat zij altijd hadden geweten dat er voor het huis van Van Tiegem aan elke zijde van de deur een met ijzeren haken in de gevel verankerde stenen bank had gestaan. Zij hadden gezien hoe twee knechten in dienst van meester-steenhouwer Spillebaut in Onderbergen op 27 maart 1767 de banken afbraken en wegvoerden naar een hun onbekende bestemming. De schepenen die hiertoe de opdracht hadden gegeven, beriepen zich in deze zaak

GEVELS EN STEDENBOUW IN GENT

op de publicatie met de trompet van de *ordonnantie politique* van 21 augustus 1764.⁴⁶

Intussen liep er een proces tussen Jean Baptiste, baron de Heems, onderbaljuw van Gent (1707-1772), als eiser bij rekwest van 24 januari 1765, tegen de deken en de *praktisijnen* van de Raad van Vlaanderen, die de zaak aanvaard hadden van François Joseph Aernout, procureur en suppoost van dezelfde Raad, als verweerder. Het ging om een bevoegdheidsconflict dat uiteindelijk werd beslecht bij sententie van de Grote Raad van Mechelen. Aernout aanvaardde niet dat procureur Matthijs hem in naam van de Stad Gent daagde zonder voorafgaand akkoord van de Raad van Vlaanderen. Het conflict was uitgebroken over een bevel tot het afbreken van een uitspringende dakgoot van het huis van Aernout in de Mageleinstraat. Het liep uit op een juridisch steekspel waarna de Grote Raad van Mechelen zich op 8 februari 1772 uitsprak ten gunste van de stad Gent. Conclusie: op 12 mei 1772 werd vastgesteld dat Aernout de dakgoot van zijn huis had afgebroken en dat hij bereid was de voorziene boete van 20 gulden en de proceskosten te betalen. De schepenen lieten dit voor hen gunstig vonnis registreren in de resolutieboeken van de keure.⁴⁷

De grote opruiming van de straten van Gent na 1764 had wellicht slechts beperkte gevolgen voor het uitzicht van de huisgevels. Het wegnemen van banken en *plankieren* kon zonder meer gebeuren. Uithangborden, *bordessen* en waterafvoeren boden evenmin problemen. De gemetselde keldertoegangen konden worden vervangen door een luik in het gevelvlak en een tweede luik op niveau van het voetpad. Sommige werden gewoon dicht gemetseld, waarbij een andere circulatietrap binnen in huis werd aangebracht. Het grootste probleem vormden de buitentrappen. Als er een koetspoort voorhanden was, kon er een nieuwe huistoegang via een binnentrap worden gerealiseerd; men realiseerde daardoor trouwens een welgekomen koetspoort binnenshuis en zogenaamde *entrée à sec*. Toch konden niet alle problemen worden opgelost of bleven de huiseigenaars dwars liggen. In 1781 stelde de stedelijke overheid vast dat de *ordonnantie* van 1764 niet meer of niet goed werd nageleefd. Daarom beval ze op 22 oktober van dat jaar met de goedkeuring door de hoogbaljuw de vernieuwing en affichering van de *ordonnantie*. Stadstrompetter Frans Telliers volbracht die opdracht op 23 oktober 1781.

⁴⁶ SAG, OA, reeks 348 bundel 1, Stadsprocessen, Inventaris Van den Heede nr. 3, Procesbundel tussen advocaat Jan van Tiegem en de Schepenen van de Keure met betrekking tot het afbreken van twee banken voor zijn huis in de Mageleinstraat. Hiernaar wordt ook verwezen in SAG, OA, reeks 533, bundel 333A.

⁴⁷ SAG, OA, reeks 93 nr. 51, Register CCC, Ordonnanties en politieke sententies, 1746-1779, 143v-158.

Tralievenster en ingang van eene XVIIe eeuwse woning.

(Afb. 5) Een romantische visie van Frans de Potter op een 'plankier' met banken tegen de gevel.

Mobiliteit en het parkeerprobleem

Het wegnemen van de derde dimensie bij de huisgevels bracht geen volledige oplossing voor een vlotter rollend verkeer. Daarom waren steeds nieuwe maatregelen vereist, bijvoorbeeld op plekken met beperkte doorgang, zoals de Groentemarkt en het Sint-Veerleplein. Soms kon het probleem eenvoudig worden opgelost door een marktfunctie te verplaatsen. Dit gebeurde in 1779 met de aardappelmarkt of *patater-merkt* op het Sint-Veerleplein.⁴⁸ De volgelden karren en wagens, de paarden en het talrijke volk hinderden de doorgang van personen en voertuigen op het plein zelf, maar ook op de doorgangen naar onder meer de Onthoofdingsbrug en de Geldmunt. Daarom verplaatsten de schepenen op 20 december 1779 de aardappelmarkt naar de Kouter in de ruimte binnen de natuurstenen grenspalen.

De kleurrijke en traditionele venters van groente, fruit en verse vis moesten wijken voor het verkeer. De ordonnantie van 15 oktober 1767 voorzag hierin.⁴⁹ Het probleem werd als nijpend ervaren in de ruime omgeving van de Groentemarkt, toen nog de Oude Vismarkt. Het betrof de strook rondom de vier pilaren op het middenpand van de markt, de omgeving van het Vleeshuis, de toegang naar de Graven- of Vleeshuisbrug, de hoeken van de Langemunt en de Hoogpoort, de Hoogpoort zelf, de Grasbrug en de Appelbrug in de Jan Breydelstraat over de Oude Houtlei. Er werd verboden op die plekken te staan met voertuigen of met kramen met de vermelde koopwaar. Ook de verkoop van riviervis was daar niet toegestaan en evenmin op het Sint-Veerleplein nabij de (nieuwe) Vismarkt. In geval van recidive werd de koopwaar van de overtreder aangeslagen ten gunste van de behoeftige gedetineerden in de stadsgevangenis. Om het verkeer beter te dienen voerden de schepenen in die zone ook een absoluut parkeerverbod in.

Ook de bruggen waren verkeersgevaarlijk. De breedte van de Leiebruggen was geringer geworden als gevolg van de vervanging van de aloude stenen bruggen door draaiende exemplaren omstreeks 1755.⁵⁰ Maar bovendien werden die door de bruggendraaiers niet altijd zorgvuldig vastgemaakt met de grendels en ketens. Erger was nog dat de omwonende er hun was aan te drogen hingen. Die *'slaepdingen, midsgaders jakken, rokken, neusdoeken, koussens, zakken ende zoo voords'*, omwille van *'de diversiteyt van de couleuren ende doordien diergelyke opgehagene effecten met den wind over en weder zwieren maakten dat de peirden ende naemendlyk de gene van de voituren ... hun zoodanig*

⁴⁸ SAG, OA, reeks 110, doos 6, Stedelijke ordonnanties en reglementen, 1777-1784.

⁴⁹ SAG, OA, reeks 110, doos 4, Stedelijke ordonnanties en reglementen, 1757-1767.

⁵⁰ M.C. Laleman, & D. Lievois, *7 bruggen: historiek & restauratie van zeven Gentse Leiebruggen*, Gent, 1987.

ontstellen dat de koetsiers ende voermans hunne peirden niet meester zyn, het welk de personen, peirden ende voitures aen ongelukken exponneert'. De ordonnantie van 25 mei 1776 stelde paal en perk aan die hinder voor het verkeer en bande zo een kleurig aspect van het volksleven uit het straatbeeld.⁵¹

Geleidelijk ging de mobiliteit in de stad ook lijden onder het parkeren van voertuigen en het stapelen van de lading. De wagens en karren belemmerden de straten en openbare pleinen. De omwonenden riskeerden bovendien te worden gebeten door de honden die 's nachts de voertuigen bewaakten. De hele buurt werd ook wakker gehouden door hun geblaf en gehuil. Bovendien liepen de passanten gevaar zich 's nachts te verwonden aan de blokken natuursteen, bomen, planken en andere houtwaren die op straat werden gestapeld en aan de rijtuigen, onderstellen, wielen en andere onderdelen van voertuigen die bleven staan. Daarom formuleerden de schepenen op 15 juli 1786 een ordonnantie tot bescherming van de zwakke weggebruikers te voet of te paard.⁵² Er kwam een algemeen verbod om rijtuigen op straat te laten staan. De enige openbare parkeergelegenheid in de stad was op de Korenmarkt. Normaal diende het Pakhuis als parkeergarage, maar als daar geen plaats meer was, mocht ook de ruimte er vlak voor worden ingenomen tot aan de ondiepe greppel voor waterafvoer. De parkeerboete bedroeg 10 schelling groot, plus het dubbele van de kostprijs voor het wegslepen. Waakhonden met of zonder muilkorf waren absoluut verboden; bij overtreding werden de dieren afgemaakt. Enkel op donderdagavond gold er een uitzonderingsregime voor voerlieden die binnen de stad kwamen voor de wekelijkse vrijdagse markt. Zij mochten mits toestemming van de bewoners hun voertuigen op de straat parkeren op plekken waar zij het verkeer niet hinderden. Zij dienden hierbij de dissel van hun voertuig zo hoog op te stellen dat niemand er kon tegen lopen. Waakhonden waren ook hier taboe. Binnen de acht dagen na de publicatie van de ordonnantie dienden alle hinderlijke grote voorwerpen 's avonds en 's nachts uit het straatbeeld te verdwijnen. Dit gold ook voor ladders, kruiwagens, tonnen en kuipen. Hoogbaljuw burggraaf Philippe Mathieu Vilain XIII (1753-1810) gaf zijn akkoord op 17 augustus 1786. De publicatie door stadstrompetter Frans Telliers volgde twee dagen later.

Conclusie

Verkeers- en mobiliteitsproblemen vormen een permanente bekommernis van het Gentse stadsbestuur. De geboden oplossingen hadden uiteraard een verregaande invloed op het straatbeeld en bijgevolg ook op het uitzicht van de

⁵¹ SAG, OA, reeks 110, doos 5, Stedelijke ordonnanties en reglementen, 1768-1784.

⁵² SAG, OA, reeks 110, doos 7, Stedelijke ordonnanties en reglementen, 1785-1790.

GEVELS EN STEDENBOUW IN GENT

huisgevels. Het straatleven en de commerciële belangen van de Gentenaren werd erdoor aangetast ten gunste van het verkeer. Er was daarmee een ogenschijnlijk niet te stuiten proces op gang gebracht dat nog sterk werd versneld door het gemotoriseerde vervoer. In meer recente jaren diende hieraan te worden verholpen door sommige straten en pleinen verkeersluw of verkeersvrij te maken. Sindsdien behoren parkeerbonnen en het wegslepen van voertuigen tot de dagelijkse geneugten in de stad. Vanaf de 18de eeuw werd het openbare domein steeds sterker beheerst door de stedelijke overheid, zij het dat het privé-initiatief steeds weer het verloren terrein poogt te heroveren.